

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 1, p. 1365-1382, January 2013

ÇOCUKLARIN EMPATİ BECERİ DÜZEYLERİNİN AİLESEL ETMENLERE GÖRE BELİRLENMESİ

*DETERMINING THE EMPATHIC SKILL LEVELS OF CHILDREN BY THEIR
DOMESTIC FACTORS*

*Arş. Gör. Dr. Meral TANER DERMAN
Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü*

Abstract

The aim of this research is to determine the empathic skill levels of 10-11 year old children by their genders and domestic factors. The data have been collected through 3199 children, 1587 of whom are girls and 1612 of whom are boys, going to 10 schools from different socioeconomical levels in Bursa. Empathy Scale for Children, which was developed by Byrant (1982) and adapted to Turkish by Yılmaz-Yüksel (2003) and the Information Form that has been prepared by the researchers have been used as the data gathering tools to measure the empathy skills of children. Correlation Analysis, One-way Analysis of Variance (ANOVA) and t-Test have been used for analysing and interpreting the acquired data. And Tukey's HSD Test has been used in order to find the source of the difference. Significance levels of 0,01 and 0,05 have been sought during the analysis and interpretation processes. It has been determined that girls have more emphatic skills than boys; emphatic skill levels of children don't differ by the socioeconomic levels and marital statuses of their families; they don't have any relation with the ages of parents, children number of the family and the rank of the child; and children from families formed of only parents and children, have higher empathic skill levels than other children.

Also, it has been determined empathy skill levels of children described as naughty were less likely than other children; children from family which observed aggressive behavior have less empathic skill levels than other children.

Key Words: Empathic skill level, socioeconomic level, domestic factors

Öz

Bu araştırmada, 10-11 yaş çocuklarının empati beceri düzeylerinin, cinsiyete ve ailesel etmenlere göre belirlemek amaçlanmıştır. Veriler Bursa İlinde farklı sosyoekonomik düzeylerden 10 okula devam eden 10-11 yaşında 1587 kız ve 1612 erkek olmak üzere 3199 çocuktan elde edilmiştir. Veri toplama araçları olarak; çocukların empati becerilerini ölçmek amacıyla Byrant (1982) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Yılmaz-Yüksel (2003) tarafından yapılmış olan Çocuklar İçin Empati Ölçeği ve araştırmacı tarafından hazırlanan Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması aşamasında, Korelasyon Analizi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve t-Testi kullanılmıştır. Farkın kaynağını bulmak için ise Tukey's HSD Testi kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesi ve yorumlanmasında, 0,01 ve 0,05 anlamlılık düzeyi aranmıştır. Araştırma sonucunda, kızların erkeklere göre daha fazla empatik beceri düzeyine sahip olduğu; çocukların empati beceri düzeylerinin sosyoekonomik düzeye ve ailenin boşanmış olma durumuna göre farklılaşmadığı; çocuğun anne-baba yaşı, ailedeki çocuk sayısı ve kaçınıcı çocuk olduğu gibi değişkenleri ile bir ilişki olmadığı; anne-baba ve kardeş dışında başka birinin yaşamadığı ailelerde büyüyen çocukların diğer çocuklara göre daha fazla empatik beceri düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, yaramaz olarak nitelendirilen çocukların empati beceri düzeylerinin diğer çocuklara göre daha düşük olduğu görülmüştür. Saldırgan davranışlar gözlenen ailenin çocuklarının empati beceri düzeylerinin, saldırgan davranışlar gözlenmeyen ailenin çocuklarına göre daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Empati beceri düzeyi, sosyoekonomik düzey, ailesel etmenler

Giriş

İlk defa 1897 yılında Alman psikolog Theodor Lipps tarafından ortaya atılan empati kavramı (Barret-Lennard, 1993), dışarıdaki bir objeyi kendine mal etme süreci olarak değerlendirilmiş, 1909 yılında ise Edward B. Titchener tarafından, eski Yunancadaki "empathia" teriminden yola çıkarak İngilizceye tercüme edilmiş, bir olaya ve/veya, objeye içine girerek bakmak anlamında kullanılmıştır (Akboy ve Baysal, 1994; Davis, 1996; Gallase, 2003).

Literatürde empati ile ilgili çeşitli tanımlamalar mevcuttur. Wiseman (1996), empatiyi başka bir insanın gözünden görme ya da başka bir kişinin referans çerçevesine girme olarak tanımlamaktadır. Kasatura (1998), empati yerine "duygudaşlık" terimini kullanarak empatiyi başkalarının duygularını anlayarak, kendimizi onun yerine koyma yeteneği olarak tanımlamaktadır. Budak (2003) empatiyi, başkalarının duygu ve düşünceleri ile bunların muhtemel anlamlarının objektif bir şekilde farkında olma ve temsili olarak yaşama olarak tanımlamaktadır. Konrad ve Hendl (2004), empatiyi, başkalarının duygularını anlamaya çalışma, tavırlarını onların ruhsal durumlarına göre ayarlayabilme becerisi ve ikili insan ilişkilerinin temeli olarak tanımlamaktadırlar. Dökmen'e (2005) göre empati, bir kişinin kendini karşısındaki kişinin yerine koyarak, olaylara onun bakış açısı ile bakması ve o kişinin duygu ve düşüncelerini doğru olarak anlaması ve bu durumu iletmesi sürecidir.

Decety ve Meyer (2008) empatiyi, iki birey arasında anlaşmazlık olmaksızın, kendisi ve başkaları tarafından yaşanan duygulardaki benzerlik bilinci olarak ifade etmektedir. Tarhan (2010) ise empatiyi, bireyin kendini karşısındaki kişinin yerine koyarak, o kişinin bakış açısını görmesi, saygı duymakla beraber kendi bakış açısıyla olaylara bakması ve diğer kişiyle ortak hareket etme becerisi olarak tanımlamaktadır.

Bebeklerin, dünyaya geldikleri andan itibaren çevresindekilerin duygularına ve yüz ifadelerine tepki verdikleri bilindiğinden, empatinin, doğumla işlemeye başlayan mekanizmalar ve biyolojik bir eğilimle oluştuğu ve süreç içinde bu mekanizmaların ve eğilimin geliştiği kabul edilmektedir. Bebekler, anne, babasını ya da seçtiği başka birini taklit ederek ve özdeşim kurarak, onların rolüne girmekte ve büyürken de değerler ve davranışların yanında duyguları da özdeşleştirmektedirler (Tanrıdağ, 1992; Poole, Miller ve Booth, 2005).

İşlem öncesi dönemde çocuklar benmerkezci düşünceye sahiptir. Bu nedenle, işlem öncesi dönem çocukları olaylara başkasının bakış açısından bakabilme ya da başkasının duygularını ve gereksinimlerini fark edebilme kapasitesine henüz sahip değildirler (Kahraman ve Akgün, 2008). Bu nedenle, bu dönemdeki çocuklar, henüz karşısındaki kişinin duyduğu acıyı fark edemedikleri için bazen diğer çocuklarla alay edebilmekte veya hayvanları incitebilmektedirler (Başal, 2003). Bir başkasının bakış açısını anlayabilmeleri için çocukların somut işlemsel döneme geçmiş olmaları gerekmektedir. Bu nedenle bebekler ve işlem öncesi dönemdeki çocuklar, empatik tepki verme becerisine sahip değildirler. Yine de empatik tepki verme becerisine sahip olmamalarına rağmen diğer insanların duygularına tepki vermekte ve karşısındaki rahatlatmaya çalışmaktadırlar (Kahraman ve Akgün, 2008).

Hoffman (1990), empatinin en bilinen dört düzeyi üzerinde önemle durmaktadır ve bu dört düzeyin ardışık olarak geliştiğini fakat birbirinden ayrı

düşünülemediğini ifade etmektedir. De Waal (2008), empati düzeylerini, birbirini takip eden her düzeyin önceki düzeylerin üzerine inşa edildiği için Rus bebek (Matruşka) modeli ile ifade etmektedir.

“Evrensel Empati” ile tanımlanan ve yaşamın ilk yılında kendini gösteren birinci düzeyde, bebekler, kendileri o durumu yaşamasalar bile acı içindeki birini gözlemlediklerinde benzer duygular içeren tepkiler vererek diğerlerinin duygularıyla ilgilendiklerini gösteren davranışlar sergilemektedirler (Hoffman, 1990). Örneğin, bir bebek ağladığında diğer bebekler de ağlamaktadırlar (Decety ve Jackson, 2004). Kendisiyle dış dünyası arasında ayırım yapma yeteneği olmayan bebek, diğer bebeğin sıkıntısını kendi sıkıntısıymış gibi yorumlamaktadır. Empatinin en basit biçimi olan bu tepki, çok az düzeyde bilişsel etkiye sahip, daha çok koşullu ve duygusal bir tepkidir. Yaşanan bu empatik acı ilkindir ve bu acıyı yaşayan çocuklar gerçekte diğer bebeğin ne hissettiğini hayal etmeye bile çalışmamaktadırlar (Shapiro, 2000; Gander ve Gardiner, 2001). Bu tepkinin doğumdan hemen sonra ortaya çıktığından, öğrenilmiş bir tepki değil de içgüdüsel bir tepki olduğu kabul edilmekte ve bu durumun ilerideki empatik beceri gelişimine bir temel oluşturduğu belirtilmektedir (Hoffman, 1990). Sıfır-bir yaş arasındaki bebekler diğer kişilerin üzüntülerine tepki vermekle birlikte, yine de o kişinin üzüldüğünün farkında olduklarını belli etmemektedirler (Köksal, 2005). Örneğin; annesinin ağladığını gören bir bebek hiç gözyaşı dökülmediği halde kendi gözyaşını silmektedir. Bu şekilde görülen taklit çocuklar iki buçuk yaşına geldiklerinde ortadan kalkmakta ve başkasının acısının kendilerinininkinden farklı olduğunu anlamaya başlamaktadırlar (Goleman, 2001).

“Benmerkezci Empati” şeklinde ifade edilen ikinci düzey, bir yaş civarında başlamaktadır. Bu düzeyde, bebeklerin, sıkıntılı durumu hissetmelerine rağmen acı çeken ya da tehlikede olan kişinin kendisi olmadığını fark etmeye başladıkları ifade edilmektedir. Bununla beraber, bebekler, daha az kişisel sıkıntı hissederek diğerlerinin duygularıyla ilgilenme becerisi geliştirmeye başlamaktadırlar (Hoffman, 1990). Bir-iki yaş civarında, diğer bir kişinin üzüntülü olduğunu anlayabilmelerine rağmen, diğer kişinin kendisinden farklı gereksinimlerinin olabileceğinin farkında olmadıkları için bebekler, uygun olmayan tepkiler gösterebilmektedirler (Köksal, 2005). Örneğin; bir çocuğun düştüğünü gören bir çocuk, diğer çocuğun annesi yanında olsa bile onu rahatlatmak için kendi annesini o çocuğun yanına götürmektedir (Dworetzky, 1996).

“Diğerlerinin Duygularına Dikkat Etme” şeklinde ifade edilen üçüncü düzey, 2-3 yaş civarında başlamaktadır (Hoffman, 1990). Egoantrizm döneminin bitmesiyle, başkalarının duygularını anlama ve paylaşma aşamasına geçilmektedir (Tanrıdağ, 1992). İki-on yaş arasında ise çocuk diğer insanların duygularının, kendi duygularından farklı olduğunu fark etmeye ve kendi gereksinimlerini belirleyerek olaylara kendi yorumlarını koymaya başlamaktadırlar. Altı yaşından itibaren çocuk kendisini karşısındaki kişinin yerine koyabilmektedir (Köksal, 2005). Altı yaş, bilişsel empatinin; yani olayları başkasının bakış açısıyla görme ve uygun şekilde davranabilme evresinin başlangıcıdır (Sarıyüce-Körükçü, 2004). “Prososyal

Hareketler” olarak da nitelendirilebilen bu düzeyde, çocukların diğer çocukların duygusal gösterilerine karşı daha hevesli oldukları ve prososyal olarak hareket etmeye başladıkları belirtilmektedir (Hoffman, 1990).

“Bir Başkasının Yaşam Şartları İçin Empati” olarak değerlendirilen dördüncü düzeyin, çocukluğun son dönemlerinde geliştirildiği ve empatik tepkinin sadece sınırlı durumlarda gösterilmediği aynı zamanda diğerlerinin sıkıntı veya kısıtlanma düzeyiyle ilgili olarak da gösterilebildiği belirtilmektedir (Hoffman, 1990). On- on iki yaşlarındaki çocuklar empati duygularını tanımadıkları kişilere de yayabilmektedirler (Shapiro, 2000). Soyut empati olarak adlandırılabilen bu empatik düzeydeki bireyler, başka bir yerde ya da başka bir ülkede yaşasalar bile, şartları elverişsiz bölgelerde yaşayan insanlara karşı empati hissetmekte ve bu insanlara para yardımı yapmak veya burs vermek gibi destekleyici aktiviteler düzenleyebilmektedirler (Hoffman, 1990; Shapiro, 2000).

Toplumun huzuru için, bireylerin toplum içinde birbirleriyle sağlıklı iletişim kurabilmeleri gerekmektedir (Işık ve Akbaba, 2006). Bireylerin sağlıklı iletişim kurabilmeleri için etkin dinleme, doğru anlama ve anladıklarını karşıdaki kişiye doğru iletebilme becerisine sahip olunması gerekir. Kısaca sağlıklı iletişimin en temel koşullarından biri empati becerisine sahip olmaktır.

Bireyler, diğer insanlarla etkili sosyal ilişkiler kurabilmek için karşıdaki kişilerin eylemlerini ve niyetlerini anlayabilmelidirler. Bunun için empati, bireylerin davranışlarının karşıdaki kişiler üzerinde yapacağı etkilerin ve duygusal sonuçların ne olabileceğinin fark edilmesini sağlamakta ve kişilerin birbirlerinin duygu ile düşüncelerinin yanlış anlaşılması ve birbirlerine kırılmasını engellemiş olmaktadır (Singer ve Lamm, 2009).

Empati becerisinin, iletişim çatışmalarını engelleyerek daha olumlu ilişkilerin kurulmasını sağladığı; empatinin kendini açma, toplumsallaşma, sosyal duyarlılık, topluma uyum, yardımlaşma ve diğer prososyal davranışları artırdığı; saldırganlık ve diğer antisosyal davranışlar üzerinde azaltıcı bir etkisi olduğu ve çocukların akademik başarılarını arttırdığı belirlenmiştir (Ünal, 2007). Empati becerisinin yüksek olduğu çocukların daha yardımsever, paylaşımcı, iyi arkadaşlık ilişkileri kurma ve sürdürmede daha başarılı oldukları ve ahlaki yargılarının daha gelişmiş olduğu belirlenmiştir (Van der Mark, Ijzendoorn ve Bakermans-Kranenburg, 2002; Ginsburg ve arkadaşları, 2003; Del Barrio, Aluja ve Garcia, 2004).

Empati becerisi gelişmiş olan bireyler, daha sağlıklı iletişim kurabilmekte, hayatı daha iyi anlamlandırabilmekte, sorunların çözümünde daha sağlıklı kararlar verebilmekte ve dolayısıyla daha az saldırgan tutum sergilemektedirler (Türnüklü, 2004).

Ünal (2007), anne-baba ve öğretmenlerin, çocuklarda empatinin gelişebilmesi için çocuklara empatik davranarak ve söylediklerini kendileri uygulayarak çocuğa iyi birer model olmaları gerektiği vurgulamaktadır. Ayrıca, çocukların duygularını anladıklarını ve hissettiklerini, onların duygularını tanımlayarak ve kabul ederek ifade etmeleri; davranışlarının başkaları üzerindeki etkilerinden bahsetmeleri; çocuklarla başkalarının ne hissettikleri hakkında konuşmaları; çocukların kendileri ve başkaları arasındaki benzerliklere odaklanmalarını sağlamaları; çocukların insanlar arasındaki farklılıkları hoş karşılamalarını ve kabul etmelerini sağlamaları gerektiğini de belirtmektedir.

Anne-babanın çocuğa empatik davranmasının yanı sıra, çocuğun yanında başkalarına da empatik davranmasının, çocuklarda empatinin ve prososyal davranışların gelişiminde önemli bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Cotton, 2001).

Bu araştırma ile çocuklardaki empati becerisi üzerinde ailesel etmenlerin etkisi incelenerek, sağlıklı empati becerisi gelişimi için alınması gereken öneriler belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece, okul rehber öğretmenleri ve sınıf öğretmenlerinin, ailelere bu konularda bilgi vermesinin ve ailelerin de çocuklarına daha iyi bir rol model olmalarının sağlanması bakımından önemli bir çalışma olduğu düşünülmektedir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, ailesel etmenlere göre çocukların empati beceri düzeylerini saptamaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Sosyoekonomik düzeye göre çocukların empati beceri düzeyleri arasında fark var mıdır?
2. Cinsiyete göre çocukların empati beceri düzeyleri arasında fark var mıdır?
3. Ailede anne-baba dışında yaşayan başkaları olup olmadığına göre çocukların empati beceri düzeyleri arasında fark var mıdır?
4. Anne ve babanın eğitim düzeyine göre çocukların empati beceri düzeyleri arasında fark var mıdır?
5. Anne ve babanın çocukları hakkındaki genel nitelendirmelerine göre çocukların empati beceri düzeyleri arasında fark var mıdır?
6. Anne-baba yaşı, çocuğun kardeş sayısı ve kaçınıcı çocuk olduğu gibi değişkenler ile empati beceri düzeyi arasında bir ilişki var mıdır?
7. Ailede saldırgan davranış gözlenip gözlenmediğine göre çocukların empati beceri düzeyleri arasında fark var mıdır?

Yöntem

Bu bölümde, araştırma kapsamındaki veri toplama araçlarının tanıtılması ve verilerin analizine yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Çocukların ailesel özellikleri ile empati becerileri arasındaki ilişkiyi gösteren bu çalışma, var olan durumu olduğu gibi gösteren tarama modelindedir (Karasar, 1998).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, ilköğretim dördüncü ve beşinci sınıfa devam eden ilköğretim çağı çocuklarıdır.

Araştırmanın örneklemini ise Bursa İlinde farklı sosyoekonomik düzeylerden 10 okula devam eden 4. ve 5. sınıf öğrencisi olan 3199 çocuktan oluşmaktadır. Araştırma kapsamına alınan öğrencilerin, yaşa, cinsiyete ve sosyoekonomik düzeye göre dağılımları şöyledir: 10 yaşındaki kız çocukların sayısı 655, 10 yaşındaki erkek çocukların sayısı 588 olmak üzere toplam 1243; 11 yaşındaki kız çocukların sayısı 932, 11 yaşındaki erkek çocukların sayısı 1024 olmak üzere toplam 1956 çocuk, genel olarak ise 1587 kız ve 1612 erkek çocuk olmak üzere toplam 3199 çocuk araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Ayrıca, çocukların 1602'si alt sosyoekonomik düzeyde, 780'i orta sosyoekonomik düzeyde ve 817'si ise üst sosyoekonomik düzeydedir.

Veri Toplama Süreci

Çocukların empati becerilerini ölçmek amacıyla Türkçeye uyarlaması Yılmaz-Yüksel (2003) tarafından yapılmış olan Çocuklar İçin Empati Ölçeği ve çocukların ve ailelerinin özelliklerini belirlemek amacıyla da araştırmacılar tarafından hazırlanan Bilgi Formu kullanılmıştır. Bilgi Formu Bursa ilinde toplam 10 okulda öğrenim gören çocukların ailelerine öğretmenler aracılığıyla gönderilmiştir. Aileler tarafından doldurulan form, yaklaşık bir hafta sonra öğretmenlerden geri alınmıştır.

Çocuklar İçin Empati Ölçeği ise çocuklara sınıf ortamında araştırmacı tarafından uygulanmıştır.

Bryant tarafından 1982 yılında geliştirilen Çocuklar ve Ergenler İçin Empati Ölçeği, Türkçeye Yılmaz-Yüksel (2003) tarafından sadece çocuklar için uyarlanmıştır. Dolayısıyla, ölçeğin adı Çocuklar İçin Empati Ölçeği olarak yeniden düzenlenmiştir.

Orijinali 22 maddeden oluşan Çocuklar İçin Empati Ölçeği, Yılmaz-Yüksel (2003) tarafından Türkçeye uyarlama çalışmaları yapılarak 20 maddeye indirilmiştir. Ölçekte yer alan her madde doğru ya da yanlış olarak cevaplanmaktadır.

Türkiye'de yapılan güvenilirlik çalışmasında Çocuklar için Empati Ölçeği Yılmaz-Yüksel (2003) tarafından 89 dördüncü sınıf öğrencisine iki hafta ara ile iki kez uygulanmış ve testin tekrarı yöntemi ile hesaplanan güvenilirlik katsayısı $r = .69$ olarak bulunmuştur. 237 dördüncü sınıf öğrencisine uygulanan Çocuklar İçin Empati Ölçeğinin iç tutarlılık (Cronbach Alpha) katsayısı $.70$ olarak bulunmuştur.

Yine Yılmaz-Yüksel (2003) tarafından Türkiye’de yapılan geçerlik çalışmasında ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için faktör analizi uygulanmış ve orijinali 22 maddeden oluşan ölçek üzerinde Temel Bileşenler Analizi (Principal Component Analysis) yapılmış ve tek faktörlü çözüm aranmıştır. Toplam Varyans'ın % 14.79'unu açıklayan birinci faktör yükünün 3'ün üzerinde olduğu saptanmış ve maddelerin faktör yüklerinin büyük ölçüde birinci faktörde yoğunlaştığı anlaşılmıştır. Buna göre .245 ve daha yukarı faktör yüküne sahip maddeler seçilmiş ve iki maddenin ise ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Bu iki maddeden 10. maddenin faktör yükü .245 sınırının altında olduğundan (0.156) ölçekten çıkarılmıştır. 7. madde ise birinci faktörde - 0,15 faktör yüküne sahip olduğu için ölçekten çıkarılmıştır. Bu biçimiyle ölçek 20 maddeden oluşmuştur.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Araştırmadan elde edilen verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması aşamasında, sosyoekonomik düzey, anne-baba eğitim düzeyi, anne-babanın çocuk hakkındaki genel değerlendirmeleri vb. değişkenler ile empati becerisi arasındaki ilişkiyi görmek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA); cinsiyet, ailenin boşanmış olma durumu, ailenin yanında yaşayan başka birinin olma durumu, vb. değişkenler ile empati becerisi arasında fark olup olmadığına dair bulgular için t-Testi; anne-baba yaşı, çocuğun kardeş sayısı ve kaçınıcı çocuk olduğu vb. değişkenleri ile empati beceri düzeyi arasındaki ilişkiyi belirlemek için ise Pearson Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Farkın kaynağını bulmak için ise Tukey's HSD Testi kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesi ve yorumlanmasında, 0.01 ve 0.05 anlamlılık düzeyi aranmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmanın alt amaçlarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Araştırmanın amacına uygun olarak Çocuklar İçin Empati Ölçeği ile toplanan verilere, korelasyon analizi, t-Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmış ve ortaya çıkan anlamlı farkın kaynağını bulmak için Tukey HSD Testi uygulanmıştır.

Tablo 1: Cinsiyete göre çocukların empati beceri düzeyleri

Değişken	n	$\bar{x}$	ss	Std. Hata	t	sd	p	
Cinsiyet	Kız	1576	14.45	2.92	0.07	17.43	3173	0.00**
	Erkek	1599	12.55	3.21	0.08			

Tablo 1’de görüldüğü gibi, kız çocukların empati puan ortalaması 14.45, erkek çocukların empati puan ortalaması ise 12.55 olarak bulunmuştur. Kız ve erkek çocukların empati puan ortalamaları arasında kız çocuklar lehine $p < .01$ anlamlılık düzeyinde farklılık ($p = 0.00$) bulunmuştur.

Tablo 2: Sosyoekonomik düzeye göre çocukların empati beceri düzeyleri

Sosyoekonomik Düzey	n	$\bar{x}$	ss	Std. Hata
Üst	421	13.82	3.40	0.17
Orta	1205	13.67	3.24	0.09
Alt	676	13.52	3.13	0.12
Toplam	2302	13.66	3.24	0.07

Tablo 2’de görüldüğü gibi, üst sosyoekonomik düzeydeki çocukların empati beceri düzeyleri ortalaması 13.82; orta sosyoekonomik düzeydeki çocukların empati beceri düzeyleri ortalaması 13.67 ve alt sosyoekonomik düzeydeki çocukların empati beceri düzeyleri ortalaması 13.52’dir.

Tablo 3: Sosyoekonomik Düzeye göre çocukların empati beceri düzeyleri arasındaki farkı görmek amacıyla yapılan ANOVA sonuçları

	Kareler Ortalaması	sd	Ortalamanın Karesi	F	p
Gruplar Arası	24.37	2	12.19	1.162	0.31
Grup İçi	24104.83	2299	10.49		
Toplam	24129.20	2301			

Tablo 3’te görüldüğü gibi, sosyoekonomik düzeye göre çocukların empati beceri düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Tablo 4: Anne-baba yaşı, ailedeki çocuk sayısı, kaçınıcı çocuk olduğu ile empati beceri düzeyi arasındaki ilişki

	Empati	Anne yaşı	Baba yaşı	Ailedeki çocuk sayısı	Kaçınıcı çocuk olduğu
Empati	Pearson Korelasyonu	1	0.01	0.02	-0.01
	p		0.86	0.28	0.70
	n	2288	2252	2100	2279
Anne yaşı	Pearson Korelasyonu	0.01	1		
	p	0.86			
	n	2252	2258		
Baba yaşı	Pearson Korelasyonu	0.02		1	
	p	0.28			
	n	2100		2106	
Ailedeki çocuk sayısı	Pearson Korelasyonu	-0.01			1
	p	0.70			

	n	2279	2286
Kaçınıcı çocuk olduğu	Pearson Korelasyonu	-0.01	1
	p	0.64	
	n	2243	2250

Tablo 4'de görüldüğü gibi, anne-baba yaşı, ailedeki çocuk sayısı ve kaçınıcı çocuk olduğu ile empati beceri düzeyi arasında herhangi anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 5: Anne ve babanın eğitim düzeyine göre çocukların empati beceri düzeyleri ortalamaları

Çocuğun Velisi	Eğitim Düzeyi	n	$\bar{x}$	ss	Std. Hata
Anne	Okuryazar değil	253	13.35	3.25	0.20
	İlköğretim	1100	13.53	3.21	0.10
	Ortaokul	231	13.81	3.12	0.21
	Lise	506	13.98	3.33	0.15
	Üniversite	248	13.63	3.27	0.21
	Yüksek Lisans	16	16.13	2.83	0.71
	Toplam	2354	13.66	3.24	0.07
Baba	Okuryazar değil	50	13.22	3.82	0.54
	İlköğretim	874	13.51	3.20	0.11
	Ortaokul	387	13.61	3.11	0.16
	Lise	565	13.76	3.25	0.14
	Üniversite	434	13.80	3.38	0.16
	Yüksek lisans	28	13.86	3.09	0.58
	Doktora	13	15.15	3.63	1.01
Toplam	2351	13.65	3.25	0.07	

Tablo 5'de görüldüğü gibi, anne eğitim düzeyine göre annesi yüksek lisans mezunu ($\bar{x}=16.13$) ve baba eğitim düzeyine göre babası doktora mezunu ($\bar{x}=15.15$) olan çocukların empati beceri düzeylerinin diğerlerine göre yüksek olduğu bulunmuştur.

Tablo 6: Anne ve babanın eğitim düzeyine göre çocukların empati beceri düzeylerine göre anova sonuçları

		Kareler		Ortalamanın Karesi	F	p
		Ortalaması	sd			
Anne	Gruplar Arası	199.66	5	39.93	3.82	0.002**
	Grup İçi	24548.21	2348	10.46		
	Toplam	24747.86	2353			
Baba	Gruplar Arası	73.39	6	12.23	1.16	0.32
	Grup İçi	24685.59	2344	10.53		
	Toplam	24758.98	2350			

Tablo 6 incelendiğinde, anne eğitim düzeyine göre gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu ($p=0.002$); baba eğitim düzeyine göre ise çocukların empati beceri düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı ($p= 0.32$) görülmektedir.

Yapılan Tukey's HSD Testi sonucunda da, anne eğitim düzeyine göre saptanan farklılığın annesi yüksek lisans mezunu olan çocuklar lehine olduğu görülmüştür.

Tablo 7: Anne ve babanın çocukları hakkındaki genel nitelendirmelerine göre çocukların empati beceri düzeyleri

Özellik	n	$\bar{x}$	ss	Std. Hata
Dürüst, Merhametli, Yardımsever, Saygılı	15	15.53	2.67	0.69
Narin, Hassas, Duygusal, İlgiiyi Seven	40	14.50	3.18	0.50
Sevecen, Sempatik, Sevimli, Güleç	9	14.22	1.56	0.52
Problemsiz, İyi Huylu, Dengeli, Normal, Olgun, Mutlu	34	14.21	3.03	0.52
Zeki, Akıllı, Başarılı, Çalışkan, Mükemmel	138	14.12	3.01	0.26
Hırslı, Kıskanç, Sinirli, Hırçın, Sert, İnatçı	24	14.08	2.28	0.47
Sessiz, Uslu, Sakin	470	13.84	3.16	0.15
Alıngan	622	13.82	3.19	0.13
Uyumlu, Barışık, Olumlu	32	13.63	3.17	0.56
Utangaç, Çekingen, İçine Kapanık	464	13.54	3.36	0.16
Neşeli, Esprili, Konuşkan, Güleç	21	13.48	3.62	0.79
Kararlı, Sabırlı, Kendine Güvenen	11	13.45	4.16	1.25
Heyecanlı, Sabırsız, Israrcı, Meraklı	8	13.38	3.20	1.13
Sosyal, Aktif, Girişken, Sportif	30	13.22	3.94	0.70
Saldırgan	38	13.03	3.28	0.53
Hareketli, Hiperaktif, Atılgan, Sportif, Özgür	47	12.98	3.33	0.49
Başarısız	24	12.96	3.34	0.68
Yaramaz	152	12.57	3.32	0.27
Toplam	2179	13.68	3.24	0.07

Tablo 7'de görüldüğü gibi, dürüst, merhametli, yardımsever ve saygılı olarak nitelendirilen çocukların empati beceri düzeyleri ortalaması 15.53; narin, hassas, duygusal, ilgiyi seven olarak nitelendirilen çocukların empati beceri düzeyleri ortalaması 14.50 ve sevecen, sempatik, sevimli, güleç olarak nitelendirilen çocukların empati beceri düzeyleri ortalaması 14.22'dir.

Tablo 8: Anne ve Babanın Çocukları Hakkındaki Genel Nitelendirmelerine Göre ANOVA Sonuçları

	Kareler		Ortalamanın Karesi	F	p
	Ortalaması	sd			
Gruplar Arası	397.25	17	23.37		
Grup İçi	22490.70	2161	10.41	2.25	0.002
Toplam	22887.96	2178			

Tablo 8 incelendiğinde, anne ve babanın çocukları hakkındaki genel nitelendirmelerine göre gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu ($p=0.002$) görülmektedir. Yapılan Tukey's HSD Testine göre ise bulunan anlamlı farklılığın yaramaz olarak nitelendirilen çocukların empati beceri düzeylerinin diğer çocuklara göre daha düşük olmasından kaynaklandığı görülmüştür.

Tablo 9: Ailenin boşanmış olma durumuna, ailede anne-baba dışında yaşayan başkaları olup olmadığına ve ailede saldırgan davranış gözlenip gözlenmediğine göre çocukların empati beceri düzeyleri ortalamaları ve t-testi sonuçları

Değişken		n	$\bar{x}$	ss	Std. Hata	t	sd	p
Boşanmış aile mi?	Evet	84	13.74	3.07	0.34	0.26	2226	0.80
	Hayır	2144	13.65	3.25	0.07			
Ailede Başka Yaşayanlar Var mı?	Evet	141	13.13	3.44	0.29	-1.97	2324	0.049*
	Hayır	2185	13.69	3.22	0.07			
Ailede Saldırgan Davranış Gözleniyor mu?	Evet	217	13.15	3.03	0.21	-2.45	2346	0.014*
	Hayır	2131	13.72	3.26	0.07			

Tablo 9'da görüldüğü gibi, boşanmış ailelerdeki çocukların empati puan ortalaması 13.74, boşanmamış ailelerdeki çocukların empati puan ortalaması ise 13.65 olarak bulunmuştur. Boşanmış aileye sahip olma durumuna göre çocukların empati puan ortalamaları arasında $p < .05$ anlamlılık düzeyinde farklılık ($p=0.80$) olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca, ailesinde anne-baba dışında başkalarının yaşadığı ailelerdeki çocukların empati puan ortalaması 13.13, sadece anne-baba ile yaşayan çocukların empati puan ortalaması ise 13.69 olarak bulunmuştur. Ailede anne-baba dışında yaşayan başkaları olup olmadığına göre empati puan ortalamaları arasında sadece anne-babaları ile yaşayanlar lehine $p < .05$ anlamlılık düzeyinde farklılık ($p=0.049$) bulunmuştur.

Ayrıca, saldırgan davranış gözlemlenen ailelerin çocuklarının empati puan ortalaması 13.15, saldırgan davranış gözlemlenmeyen ailelerin çocuklarının empati puan ortalaması 13.72 olarak bulunmuştur. Ailede saldırgan davranış gözlenip gözlenmediğine göre empati puan ortalamaları arasında saldırgan davranış

gözlemlenmeyen ailelerin çocukları lehine $p < .05$ anlamlılık düzeyinde farklılık ($p = 0.014$) bulunmuştur.

Tartışma ve Sonuç

Bu bölümde, ailesel etmenler göre çocukların empati beceri düzeyini incelemek amacıyla yapılan araştırmadan elde edilen bulgulara dayanılarak ulaşılan sonuçlar tartışılmıştır.

Üst sosyoekonomik düzeydeki çocukların empati beceri düzeylerinin daha yüksek olduğu fakat istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır.

Kız çocukların empatik becerilerinin erkek çocuklara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Duru'nun (2002) çalışmasında da cinsiyete göre empatik eğilim açısından kızlar lehine anlamlı bir farklılık olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde Uygun (2006) ile Dereli ve Aypay (2012), <http://tez2.yok.gov.tr/teztv/liste.php?-skip=0&-max=10&Bolum=http://tez2.yok.gov.tr/teztv/liste.php?-skip=0&-max=10&BilimDali=cinsiyetin>, empati beceri düzeyi ve eğilimi üzerinde etkili olduğunu belirlemişlerdir. Zahn-Waxler, Cole ve Barrett (1991), ailelerin empati eğitimini kızlara daha fazla verdiğini ve bu yüzden kızların erkeklerden daha fazla empati sergilediklerini ifade etmişlerdir. Rehber (2007), ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin empatik eğilim düzeylerine göre çatışma çözme davranışlarında fark olup olmadığını incelediği araştırmasında, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre empatik eğilim düzeylerinin yüksek olduğunu belirlemiştir. Eisenberg, Fabes ve Spinrad (2006), kızların erkeklere göre daha empatik olduklarını ve orta çocukluk ile ergenlik arasında cinsiyete göre bu farklılığının yaşla birlikte arttığını savunmaktadırlar.

Öğrencinin kardeş sayısı, kaçınıcı çocuk olduğu, anne ve baba yaşı ile empati düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı belirlenmiştir.

Boşanmış aileye sahip olma durumunun çocukların empati beceri düzeylerini etkilemediği belirlenmiştir.

Anne-baba dışında ailede başka birinin yaşamadığı ailelerdeki çocukların empati beceri düzeyleri daha yüksek olduğu görülmüştür.

Annesi yüksek lisans mezunu olan çocukların empati beceri düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Babası doktora mezunu olan çocukların empati beceri düzeylerinin diğerlerine göre yüksek olduğu fakat istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Dereli ve Aypay (2012) tarafından yapılan çalışmada da, anne eğitim düzeyinin empatik eğilim üzerinde etkili olduğu; baba eğitim düzeyinin ise etkili olmadığı saptanmıştır.

Ailesi tarafından yaramaz olarak nitelendirilen çocukların, diğer çocuklardan daha az empati becerisine sahip oldukları belirlenmiştir.

Saldırgan davranışlar gözlenen ailenin çocuklarının empati beceri düzeylerinin, saldırgan davranışlar gözlenmeyen ailenin çocuklarına göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Aile üyelerinin etkileşimlerinin sevgi ve saygıdan yoksun olduğu, şiddete başvuran aile üyelerinin olduğu sağlıklı ailelerde büyüyen çocukların da sağlıklı ilişkiler kurması ve saldırgan davranışlar sergilemesi, umutsuz, sevgisiz, çekingен, antisosyal, pasif ve başarısız kişilik geliştirmeleri mümkün olmaktadır (Ağaoğlu ve Terzi, 2008). Literatürde yer alan çalışmalarda da, empati ve saldırganlık arasında negatif bir ilişki olduğunu gösteren çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Nesdale ve arkadaşları, 2009; Chaux, Molano ve Podlesky, 2009; Rehber, 2007; Björkqvist, Österman ve Kaukiainen, 2000; Kaukiainen ve arkadaşları, 1999).

Öneriler

Bu bölümde, araştırmadan elde edilen sonuçlar ışığında geliştirilen önerilere yer verilmiştir.

Ailelere anne-baba eğitimi yoluyla empatinin önemi, gelişimi için neler yapılması gerektiği anlatılmalı, aileler çocuklarının empati beceri gelişimini sağlamak için kendilerinin de empatik davranışları ve model olmaları gerektiği konusunda bilgilendirilmelidirler.

Empati becerisinin gelişimi için, karşılıklı konuşma sürecinde çocuğun o anki duyguları açığa çıkarılmalı ve duygularını bir arkadaşı, anne-babası veya bir öğretmenle paylaşması öğretilmelidir.

Aile katılımı etkinlikleri içerisinde empatik becerileri geliştirmeye yönelik olarak empati eğitim programlarında yer alan etkinlikler dahil edilmelidir.

Öğretmenler, eğitim-öğretim faaliyetlerinde empati becerisinin gelişimine yönelik eğitici drama çalışmalarına yer vermelidir.

Anne-babalara Empati Eğitim Programı uygulanarak, anne-babalardaki empati becerisinin gelişimi ile çocukların empati becerisinin ne düzeyde geliştiği incelenebilir.

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, E. ve TERZİ, Ç. (2008). Suçla Mücadelede Aile Eğitiminin Rolü ve Önemi, *Suçla Mücadele Açısından Aile Eğitimi ve Denetimli Serbestlik, Amasya Sempozyumu Kitabı*, İstanbul: Düzey Matbaacılık.

- AKBOY, R. ve BAYSAL, A. (1994). Eğitim Bilimleri Bölümü Öğrencilerinin Empatik Beceri ve Eğilim Düzeylerinin Belirlenmesi ve Karşılaştırılması, *1. Eğitim Bilimleri Kongresi, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Bildiriler, Adana*, cilt: 2, s. 661-672.
- BARRET-LENNARD, G. T. (1993). The Phases and Focus of Empathy, *British Journal of Medical Psychology*, 66 (1), 3-14.
- BAŞAL, H. A. (2003). *Gelişim ve Psikoloji-Nasıl Mutlu Bir Çocuk Yetiştirebilirim?*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- BJÖRKQVIST, K., ÖSTERMAN, K. and KAUKIAINEN, A. (2000). Social Intelligence – Empathy= Aggression?, *Aggression and Violent Behavior*, 5 (2), 191–200.
- BUDAK, S. (2003). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- CHAUX, E., MOLANO, A. and PODLESKY, P. (2009). Socio-Economic, Socio-Political and Socio-Emotional Variables Explaining School Bullying: A Country-Wide Multilevel Analysis. *Aggressive Behavior*, 35 (6), 520–529.
- COTTON, K. (2001). Developing Empathy in Children and Youth, <http://www.nwrel.org/spcd> (Erişim Tarihi: 21.10.2010).
- DAVIS, M. H. (1996). *Empathy: A Social Psychological Approach*. Boulder, CO.: Westview Press. <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=98667200> (Erişim Tarihi: 21.10.2010).
- DE WAAL, F. B. M. (2008). Putting The Altruism Back into Altruism: The Evolution of Empathy, *Annual Review Psychology*, 59, 279–300.
- DECETY, J. and MEYER, M. (2008). From Emotion Resonance to Empathic Understanding: A Social Developmental Neuroscience Account, *Development and Psychopathology*, 20 (4), 1053-1080.
- DECETY, J. and JACKSON, P. L. (2004). The Functional Architecture of Human Empathy, *Behavioural and Cognitive Neuroscience Reviews*, 3 (2), 71–100.
- DEL BARRIO, V., ALUJA, A. and GARCIA, L. F. (2004). Relationship Between Empathy and the Big Five Personality Traits in a Sample of Spanish Adolescents, *Social Behavior and Personality*, 32 (7), 677-682.
- DERELİ E. ve AYPAY, A. (2012). Ortaöğretim Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve İşbirliği Yapma Karakterlerinin İnsani Değerlerini Yordaması ve Bu Özelliklerinin İncelenmesi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimler Dergisi (KUYEB)*, Değerler Eğitimi Sempozyumu Ek Özel Sayısı, 12 (2), 1249-1270
- DÖKMEN, Ü. (2005). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

- DURU, E. (2002). Öğretmen Adaylarında Kişi-Durum Yaklaşımı Bağlamında Yardım Etme Davranışı Eğilimi, Empati ve Düşünme Stilleri İlişkisi ve Bu Değişkenlerin Bazı Psikososyal Değişkenler Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- DWORETZKY, J. P. (1996). *Introduction to Child Development*. Sixth Edition. New York: West Publishing Company.
- EISENBERG, N., FABES, R. A. and SPINRAD, T. L. (2006). Prosocial Development. In: *Handbook of Child Psychology: Vol. 3. Social, Emotional and Personality Development*. Editors: William Damon and Richard M. Lerner, Sixth Edition, 646-718, New York: Wiley. Online: <http://books.google.com.tr/books?id=sg4Qr7qZrXYC&pg=PA23&dq=Handbook+of+child+psychology:Vol.+3.+Social,+emotional+and+personality&hl=tr#v=onepage&q=%22prosocial%20development%22&f=false> (Erişim Tarihi: 21.11.2010).
- GALLESE, V. (2003). The Roots of Empathy: The Shared Manifold Hypothesis and the Neural Basis of Intersubjectivity, *Psychopathology*, 36, 171-180.
- GANDER, M. J. ve GARDINER, H. W. (2001). *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Çev. A. Dönmez, N. Çelen, B. Onur, Ankara: İmge Kitabevi.
- GINSBURG, H. J., OGLETREE, S. M., SILAKOWSKI, T. D., BARTELS, R. D., BURK, S. L., TURNER, G. M. (2003). Young Children's Theories of Mind About Empathic and Selfish Motives, *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 31 (3), 237-243.
- GOLEMAN, D. (2001). *Duygusal Zekâ*. 18. Basım, Çev: Banu S. Yüksel, İstanbul: Varlık Yayınları.
- HOFFMAN, M. L. (1990). Empathy and Justice Motivation, *Motivation and Emotion*, 14 (2), 151-172.
- IŞIK, M. ve AKBABA, E. (2006). Polis Vatandaş İlişkilerinde Empatik İletişim, *Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi*, 161. Yıl Özel Sayısı, Yıl 12, Sayı 47.
- KAHRAMAN, H. ve AKGÜN, S. (2008). Empati Becerileri Eğitiminin Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Empati Becerilerine ve Sorun Davranışlarına Etkisi, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 15 (1), 15-23.
- KARASAR, N. (1998). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KASATURA, İ. (1998). *Okul Başarısından Hayat Başarısına Başarıyı Yaratan ya da Engelleyen Etkenler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- KAUKIAINEN, A., BJÖRKQVIST, K., LAGERSPETZ, K., ÖSTERMAN, K., SALMIVALLI, C., ROTHBERG, S. and AHLBOM, A. (1999). The

- Relationships Between Social Intelligence, Empathy, and Three Types of Aggression, *Aggressive Behavior*, 25 (2), 81-89.
- KONRAD, S. and HENDL, C. (2004). Empati ve Daha Çok Duygusal Zekâ. Okulöncesi Akademik Bilgi Deposu, <http://www.okuloncesi.tc/modules/sections/index.php?op=viewarticle&artid=168>, (Erişim Tarihi 16.10.2008).
- KÖKSAL, A. (2005). Erken Çocukluk Döneminde Empati Gelişimi, *Çoluk Çocuk Dergisi*, 51, 12-13.
- NESDALE, D., MILLINER, E., DUFFY A. and GRIFFITHS, J. A. (2009). Group Membership, Group Norms, Empathy, and Young Children's Intentions to Aggress, *Aggressive Behavior*, 35 (3), 244-258.
- POOLE, C., MILLER, S. A. and BOOTH, C. E. (2005). How Empathy Develops: Effective Responses to Children Help Set the Foundation for Empathy 0 To 2 'Why Is She Crying?', *Early Childhood Today*, 20 (2), 21-25.
- REHBER, E. (2007). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Empatik Eğilim Düzeylerine Göre Çatışma Çözme Davranışlarının İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- SHAPIRO, L. E. (2000). *Yüksek EQ'lu Çocuk Yetiştirmek. Anne ve Babalar İçin Duygusal Zekâ Rehberi*. Çeviren: Ü. Kartal, İstanbul: Varlık Yayınları.
- SINGER, T. and LAMM, C. (2009). The Social Neuroscience of Empathy, *Annual New York Academy Science*, 1156, 81-96.
- TANRIDAG, Ş. R. (1992). Ankara'daki Ruh Sağlığı Hizmetlerinde Çalışan Personelin Empatik Eğilim ve Empatik Beceri Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TARHAN, N. (2010). *Toplum Psikolojisi: Sosyal Şizofreniden Toplumsal Empatiye*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- TÜRNÜKLÜ, A. (2004). Okullarda Sosyal ve Duygusal Öğrenme, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 37, 136-157.
- UYGUN, E. (2006). Psikiyatri Servisinde Çalışan Hemşirelerin Empati Beceri Düzeylerinin Belirlenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- ÜNAL, F. (2007). Çocuklarda Empatinin Gelişimi: Empatinin Gelişiminde Anne-Baba Tutumlarının Etkisi, *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı: 176.

- VAN DER MARK, I. L., Van IJZENDOORN, M. H., BAKERMANS-KRANENBURG, M. J. (2002). Development of Empathy in Girls During the Second Year of Life: Associations With Parenting, Attachment, and Temperament, *Social Development*, 11 (4), 451-468.
- WISEMAN, T. (1996). A Concept Analysis of Empathy, *Journal of Advanced Nursing*, 23, 1162-1167.
- YILMAZ-YÜKSEL, A. (2003). Empati Eğitim Programının İlköğretim Öğrencilerinin Empatik Becerilerine Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- ZAHN-WAXLER, C., COLE P. M. and BARRETT, K. C. (1991). Guilt and Empathy: Sex Differences and Implications for the Development of Depression. In: *The Development of Emotion Regulation and Dysregulation*. Eds: Judy Garber and Kenneth A. Dodge, Cambridge: Cambridge University Press. Online: http://books.google.com.tr/books?id=7GQ7Xf5sZZgC&printsec=frontcover&dq=The+development+of+emotion+regulation+and+dysregulation.&source=bl&ots=orCRKxeU7k&sig=ejUDvZXz7fnP88_OQJYOYdimr10&hl=tr#v=onepage&q&f=false (Erişim Tarihi: 02.12.2010)